

„Mutasd meg lakásod, megmondom ki vagy” – szöveg gyermekkorom rendre intó figyelmeztetése. E közmondás mögött a mindennapi élet azon tapasztalata húzódott meg, miszerint az adott tárgyi környezet kódolható beszédként jellemezi használóját. E beszéden nem a személyiséget érintő pszichológiai jellemzés értendő, hanem az egyént kultúrával rendelkező, társadalmi lényként értelmező gondolkodás. Ennek tipikus példája az a vizuális antropológiai gyakorlat, amikor egy ismeretlen, privát fotó alapján határozott és nagy részben érvényes kijelentéseket tudunk tenni a fotón

Luckmann a cselekvést, mint értelmes, jelentéssel bíró viselkedést tekint a társadalomtudományok előfeltételének és alapjának. (Weber, 1987; Luckmann, 1998) A tárgyak jelentése a hozzájuk köthető cselekvések ismeretéből származik.

A közérthetőség kulturális határai manapság átrendeződni tetszenek. Ránézünk házakra, lakásbelsőkre, s bizonytalanul találgatjuk gazdáik illetőségét. Az anyagi forma, mely eddig az egyik legfontosabb olyan eszköz volt, amelyet az emberek az identitásért folytatott szüntelen harcukban felhasználtak, felmutattak, most a

Tuczai Rita

Lakótérhasználat a modernitás tárgyi rendszereinek tükrében

szereplők családi viszonyairól, társadalmi hovatartozásukról, vidéki-városi voltokról, a fotózás szituációjáról... A modern társadalom koncepciója egy szerint az individuumot valamilyen közvetítő közege, mechanizmuson: lokálisán, foglalkozásán, osztályán, nemén keresztül integrálja a társadalomba. (Sennett, 1998) Az egyéneknek a társadalmi struktúrában kulturálisan kijelölt helye, s ehhez a pozícióhoz specifikusan, jelentéssel bíró módon kapcsolódó tárgyai vannak. A tárgyak, tárgyi rendszerek jelentéstulajdonító tulajdonsága a hozzájuk tapadó cselekvések strukturális azonosságában van: az azonos társadalmi rétegben mozgó individuumok hasonlóképpen cselekszenek, hasonlóak az életstratégiáik, meghatározott a mozgásterük. A tárgyak kiválasztásához, beszerzéséhez, elrendezéséhez, kicseréléséhez döntések, és ehhez köthető cselekvések tömkelege tartozik. Max Weber, s rá hivatkozva Thomas

hétköznapi esztétikum szűk olvasatú kódjain túl másról alig beszél. Legálábbis, ha a régi értelmezési kereteinkbe akarjuk beilleszteni őket. Napjaink anyagi kultúrájának kutatása a multinacionális cégek globalizált árutömegeinek, a tömegmédiának és a homogenizáció feltételezett terjedésének kontextusában zajlik. S a jelentéseket bizonytalanul találgató kutatóban felsejlik egy jelentéseit vesztő világ víziója. Vagy elkezd új jelentések után kutatni. E probléma feszegetésére vállalkoztam dolgozatomban.

A kultúratudományok tükrében alig firtatott univerzális érvényességként fogadjuk el az objektíválódott világgént értelmezett anyagi kultúrát. „A terek, a tárgyak, s a tárgyak formáinak apró, de jelentős különbségei alapján tájékozódunk, alakítjuk ki osztályozásainkat és szokásainkat. Ezek formáik elvárásainkat is, és segítenek, hogy a környező világ gyorsan életünk természetesen tekintett kontextusává

válják. Ebben az értelemben kulturális identitásunk nem pusztán megtestesül, hanem szó szerint *objektíválódik* bennük.” (Bourdieu, 1977) Az anyagi kultúra a világban való létezés formájaként jelenik meg. Amennyiben kultúrán általánosabb értelemben azt a folyamatot értjük, mely során az emberi csoportok magukat és társadalmukat megteremtik, úgy a tárgyak az anyagi kultúra részeként részt vesznek e konstitúciós viszonyban. Az ember kulturális lényként hozza meg döntéseit, s egy társadalom tagjaként cselekszik. Ez az értelmes, jelenéssel bíró cselekvés az, ami a tárgyak és jelentéseik mögött felsejlik, s nem csupán kifejezi, hanem teremti is a társadalmat. „A folyamat, melynek során a tárgyak jelentéshez jutnak, azonos az a másik folyamattal, amely jelentést ad életünknek.” (Miller, 1995) A tárgyi rendszerek kutatása során a tárgyak jelentéseinek e többszálú, többirányú szerveződésére kérdezzük rá.

A jelentések kibontása egy konkrét kontextusban lehetséges, a tárgyak rendjét kulturálisan állítjuk elő. (Miller, 1995) A kulturális jelző egyrészt jelöli azt a tudományos perspektívát, melyből a kutatók a maguk tudománytörténeti előképzettségéből, saját kulturális identitásuk által meghatározva értelmezik az egyes tárgyi rendszereket. Valamint magának a konkrét kulturális jelentés konstitúciós folyamatának leírását, és nem utolsósorban az egyes kultúrák azon tárgycsoportjainak kijelölését, mely az adott társadalom szempontjából jelentőséggel bír, esztétikai locusában,¹ (Maquet, 1984) tisztes helyet foglalnak el. A modern társadalmak esztétikai locusának egyik lehetséges preferált helyén a lakótér tárgy- és térhasználatában² szerveződő anyagi kultúra áll.

A valóságnak az az értelmezési módja, mely összeveti azt egy konstruált ideáltípus gondolati képével, végigkíséri a modernitás társadalomtudományi gyakorlatát. Magyarországon 18. század végi, 19. század eleji anyagi kultúra-vizsgálata a művelődés társa-

dalmi rétegzettsége a fő- és köznemesi, polgári és jobbágyparaszti műveltség ideáltípusok fogalmi keretében zajlik. (Kövér, 1998) A 19. század vége, 20. század eleje a történeti életmódtípusok: a polgári, a munkás valamint a paraszti életmód³ fogalmi konstrukciója mentén alakult ki. (Gyáni, 1998; K. Csilléry, 1985; Hanák, 1984) „Nem arról van szó, hogy a lakásmód mindössze három lehetséges válfaja létezett a korban, hanem arról, hogy e három ideáltípus⁴ forma szervezte és orientálta a sokféle tevékenységet ellátó, meghatározott jövedelmi sávba tartozó, városi vagy vidéki lakhelyű, különféle vallású stb. családok társadalmi ön- és közmeghatározását.” (Gyáni, 1998) A 20. század második felében a nyugati modernitás tárgyi rendszereinek kulturális jelentősége a fogyasztói társadalom ideáltípusok kategóriája mentén szerveződött. (Appadurai, 1996; Bourdieu, 1977; Douglas, 1998; Miller, 1995) Magyarországon a szocializmus fogyasztást erősen megszabó kereteiben ez nem volt indokolt. Lényegesen adekvátabb kategóriának bizonyult továbbra is az életmód fogalmi konstrukciója, valamint a hagyomány és modernizáció dichotómiája. (Szarvas, 1988; Bodó, 1986; S. Nagy, 1987)

Napjaink tárgyai felrúgják az eddigi értelmezési sémákat: nem illeszthetők be sem az életmód, sem a modernizáció ideáltípusok kategóriáiba. Ilyenfajta támpontvesztéseket megtapasztalva vetődött fel egy olyan helyi vizsgálat gondolata, amely e jelenkori mintázatokat a kulturális és vizuális antropológia szemléletével keresi. A te-repmunka során elsősorban a tárgyi rendszerek, a tárgy- és térhasználat, az életmód-modellek, a vizuális kultúra, a hétköznapiság, a típus, a tömegesség kérdései kerültek elő, s a figyelem nem a teljességre, hanem az érvényességre irányult. Munkánk minden fázisában arra törekedtünk,

hogy a vizuális kultúra működését az ott lakók *saját* kategóriáival ragadjuk meg, s azt rögzítsük, ami számukra létező, látható, működő, szignifikáns, jelentéssel, vagy akár szimbólumértékű.

Olyan községet választottunk, amely egyfelől régiókban található, ebben a borsodi *párhuzamos különidejűségben*, másfelől tárgyi rendszerét nem formálta át speciálissá a népi háziipar, a turizmus vagy más különleges körülmény. Így esett a választásunk a többszörösen hátrányos helyzetben lévő csereháti térségre, s annak egyik túlélés-esélyes községére, Homrogradra.⁵ A falunak nincs különösebb jellem-

45
K É K

zője, megtestesült „middletown”. A megfigyelésen és interjú alapján leírás 2000-ben készült.

A közalkalmazottként dolgozó házaspár két lányuk megszületése előtt kezdett bele az építkezésbe. Jelentős OTP hitel felvétele után 1985-ben lett kész az alapincézett ház. Fehér, kockaforma, homlokzatán két nagy ablakkal, oldalán a főbejárat felett tetőtéri erkéllyel – egy, a '80-as évek homrogradi építkezési hullámának közül. Igazodva az anyagbeszerzés akkori lehetőségeihez, a falazóanyag szilikát, a tető palával fedett.

A títusterv kiválasztásának szempontja egy konyhaközpontú lakótér kialakításának lehetősége volt. A módosítások következtében képződött egy szétosztó, egybegyűjtő jelleggel bíró konyha-ebédlő kettős, ami a konyha felől a kertre néző teraszra, az ebédlőből a lakás többi helysége felé biztosít megközelíthetőséget. A lakótér évszakok szerinti használata is ehhez

a renndhez igazodik. Telente az ebéd-
lőben gyűlik össze a család, nyaranta
kinn a teraszon. A családi élet csomó-
pontjai az ebédlő–konyha–terasz ten-
gely három asztala, valamint az ebédlő
meghosszabbításában található háló-
szoba. Itt van az esténként bekapcsolt
TV, itt alszik a 12 éves kisebbik lány
is telente. Hétfőként használja
csak a sajátját, mikor nővére hazajön
a kollégiumból, és mindkettejük szo-
báját kifűtik. Ezek az ebédlő oldalá-
hoz kapcsolódó közlekedő végpontja-
iban vannak: A hálószoba melletti na-
gyobbik a nagylány által birtokba
vett, a konyha melletti kisszoba a ki-

sebbik lányé. Közéjük ékelődik a pin-
celejáró és a fürdőszoba. Az eredeti
terveikben szerepelt a későbbi tetőtér
kialakításának lehetősége. Arra való
hivatkozással, hogy csak a családta-
gok lakáson belüli szétszóródását
eredményezné, nem valósult meg.
Több, akkortájt épült családi házhoz
hasonlóan nincs korlát a tetőtéri erké-
lyen a mai napig sem. A gazdasszony
elmondása szerint felesleges a nagy
ház: nővérének a lépcső aljából kell
felkiabálnia, ha mondani szeretne va-
lamit a tetőtérben tartózkodó gyere-
keinek, szüleik sem tudnak mit kez-
deni az elköltözésük óta használatlan
három szobával.

A hasonló korú homrogi házakra
jellemező a lakóter egyfajta kiöblösö-
dése. A középső folyosó megszelésíté-
sével, vagy egy falrészlet elhagyásával
kitágult térben kap helyet a vendégfo-
gadásra, családi együttlétekre, ünne-
pek megtartására alkalmas ebédlő.
Ülőgarnitúra által kijelölt nappali

Felnőttoktatás, kutatás

szoba ritka, mint ahogyan a reprezen-
tációs célokat szolgáló „tisztaszoba”
is. A TV a hálószobában van, ahol sok
esetben együtt alszik az egész család.

A rendszerváltás után bekövetkező
munkanélküliség ezt a térséget külö-
nösen érintette. A meglévő anyagi for-
rások a létfenntartás biztosítására for-
dítódnak. A nyolcvanas években tö-
megesen megkezdett építkezések az
évtized befejeződésével leálltak, nem
épülnek új házak, a meglévők bővíté-
sére nincs lehetőség. A tetőtér befe-
jezetlenek, a melléképületek esztéti-
kuma mellékessé vált. A bútorzat, be-
rendezés úgy maradt, ahogy annak
idején kialakult. A vizsgált család ese-
tében 15 éve nincs pénz a garázs,
disznóól, tyúkól bevakolására. A drá-
ga terményárak miatt nem is tartanak
jószágot. Az elmúlt időkben egyetlen
tárggyal bővült a háztartás – egy mi-
krohullámú sütővel. Az évtizede beázó
palatetőt nem tudják kicserélni, a
padlás tele van a beszivárgó vizet fel-
fogó edényekkel.

A lehetőségek beszűkülése a lakás
térhasználatának a funkcionalitás
jegyében történő redukcióját eredmé-
nyezte. A fűtésszámla csökkentése vé-
gett a téli hónapok nagy részében a
ház három szobája közül csak egyet
fűtenek. Ehhez az eredeti koncepció
módosítására – a szobák funkcióinak
felcserélésére volt szükség. A tiszta-
szoba, hálószoba, gyerekszoba közül
a leginkább használatban lévő háló-
szoba került a fűtési térbe.

A nagyszobaként emlegetett tiszta-
szoba teljesen elveszítette representa-
tív feladatait, az idősebbik lány sze-
mélyes terévé minősült át. Egykori
fontosságát a bútorzat színei és formái
mutatják csupán: a háziasszony mai
napig kedves színei – a barna-fehér
kombináció – köszönnek vissza az
akkoriban nagyon divatos plüss sa-
rok-ülőgarnitúrán és szekrénysonon.
A használat szabja meg jelenlegi sze-
repét – itt alszik a nagylány, itt tanul,

itt hallgat zenét, de nem töltődött fel
az intimitás polgári értékeivel, hasz-
nálója térfoglalását mindössze két be-
tűzött kis kártyanaptár jelzi. A lehajt-
ható fedelű íróasztalban a könyvein
kívül nincsenek személyes tárgyak, a
tömör, kevés lyukú szekrény sor az
egész család holmiját raktározza.
Homrogon általános jelenség, hogy a
fiatalabb generáció szobái nem gyerek,
ill. kamasz, hanem felnőtt tárgyi vilá-
got, arányrendszert idéznek.

Az élettér hagyományos, paraszti ér-
tékekhez köthető ésszerű szervezése
mutatkozik meg a títusterv azon vál-
toztatásaiban is, hogy a gazdasági ud-
varral kapcsolatot tartó hátsó kijárati
ajtó, valamint a spájz közvetlen a
konyhából nyíljon. A terven szereplő
folyosó – mely merőleges az oldalfal-
on lévő, elülső, bejárati ajtó falára –
eredetileg bevezet az egymással szem-
közt lévő konyha és ebédlő közé. Ezt
a kettévágást a gyakorlatban úgy kü-
szöbölték ki, hogy ajtóval félberekesz-
tették, és egy kicsiny, épp a célnak
megfelelő előszobát alakítottak ki be-
löle. Folytatását a konyha-ebédlő kö-
zött a konyha felől egy függönnyel
jelzett fallal, az ebédlő felől pedig egy
tágas, ajtó nélküli nyílással éppen
hogy csak jelzett fallal tették teljesen
átláthatóvá. A háziak határozott szán-
déká szerint a WC az előszobából
nyílik.

A tárgyak felhalmozatlansága is a
funkcionalitás jegyében szerveződött.
Kevés a dísz tárgy, a szekrény sorok
könyvekkel feltöltöttek, a falakon alig
vannak képek. A hálószoba egyetlen
falitárgya a homrogi viszonylatban
elterjedt bibliai jelenetet ábrázoló
olajnyomat, a kisszobáé az ágy feletti
kicsiny Feszület, a nagyszobáé egy vi-
lágtérkép, a fürdőszoba előtti közle-
kedő egy tenyérmű tollas álarc. Nin-
csenek kitéve fényképek, apró szemé-
lyes tárgyak. Jellegtelenül húzódik
meg egy öreg, öröklött tükör a kis-
szoba sarkában. Függöny, szőnyeg
van mindenhol, de egyéb drapéria rit-
kán. Közvetlenül a beköltözés után a
falak az akkori divatnak megfelelően

fehérré voltak meszelve. Ma részben az öregek unszolására hivatkozva, részben praktikus okokból hengereltek. A mintás falon később látszik meg a használat.

Az egész ház redukált és individualitást mellőző tárgyi világából az ebédlő személyesebb minőséget, családi szimbolizációt képviselő tere tűnik ki. A házigazdák szeretik a fát, mint anyagot. Ennek a helységnek minden berendezése ebből van: a lambéria, az asztal, a sarokülő, a padlásfeljáró, a vitrines szekrény. Annak idején, amikor a fiatal házások kölcsönéből tízezerért megvették a laminált szekrényt, neveltség tárgyaivá lettek, hogy hétezeret kiadtak egy fából készült szekrényért. Az évenként esedékes görög katolikus házszentelés emlékeztetői – a szentelt gyertyák az ünnepi, kovácsoltvas gyertyatartó társaságában ennek a tetején vannak. A lányok elektromos zongorája felett a padlásfeljáróról a ház egyetlen cserepes virága csüng alá. Az ebédlőben ültetik le a vendéget, ott van a karácsonyfa felállítva, ott szokott olvasgatni a gazdasszony, az asztalt az egyetlen általa hímzett terítő takarja, oda teszik ki a kisebbik lány aktuális technika órai alkotásait, a falon két égetett mintájú fakép lóg: a házigazda készítette.

Kérdésünk tehát egyrészt az, hogy a késő modernitás változó kulturális és társadalmi terében-idejében használhatjuk-e az életmód kategóriáját a tárgyi rendszer, ezen belül is a lakóter jelentéseinek ideáltipikus konstrukciójaként? Ha nem, akkor látszik-e körvonalazódni valami más, tipikus séma?

Az első rátekintés is érzékelteti, hogy sokkal inkább a lerakódás, mint a tárgyszervezés folyamatainak nyomát találjuk. Az egyes tárgyak genealógiájának taglalása ami a tudománytörténet számára a modernizációs folyamatok leírásánál kulcsfontosságú volt, aligha vezet közelebb jelentésükhöz. Az élénk kerülő tárgyhalmaz döntő mértékben a közeli városokból származik, amiben nincs semmi meg-

lepő, hisz már Bodó Sándor 15 évvel ezelőtti vagyonelejtára is arról szólt, hogy a falusi háztartásban a nászajándékot leszámítva nincsenek összetartozó tárgycsoportok, s szinte nyoma sincs saját készítésű vagy helyben vásárolt – pláne csináltatott – tárgynak. Míg a korábbi időszak modernizációtanulmányai a tárgyak beszerzésében a külső hatásokat és a presztízsfigyasztaást hangsúlyozták, itt az alkalmi szemlélő számára nehezen kitapintható helyi norma és a kulturális fixálódás drámáját figyelhetjük meg. Az életmód hagyományos kategóriái már csak hézagosan működnek. Egy alkalommal antropológushallgatónak a ház külső, homlokzati-bejárati fényképét megmutatva, a falu leírását megadva feltettük azt a kérdést, hogy mi van bent a házban, kik lakják? Még közepes biztonsággal és találati eséllyel, de érdemben tudtunk erről vitatkozni. A hallgatók saját társadalmából hozott tapasztalata működött. A vidéki hallgatók természetesen előnyben voltak.

A leírás legalaposabb aprólékossága sem pótolhatja a fénykép megjelenítő erejét. De talán nem ez lesz gátja az előbbi példában említett kérdés – milyen a ház belülről, és kik lakják – megválaszolásának egy, az előbbi falunál a szegénység, munkanélküliség által még inkább sújtott, több szempontból még hátrányosabb helyzetben lévő Ózd⁶ környéki falu egyik konkrét házánál. A képzeletbeli fénykép majd öt évvel az előző után készült.

A szimmetrikus szerkezetű, földszint, tetőtér-beépítéses, fehér falú, barna ablakú-ajtájú ház a falu legészelső, erdő felé vezető utcájának végén, a beszűkülő völgyben magányosan, kerítés nélkül álldogál. Az előtte lévő néhány telken nincsenek házak, s a letaposott földúton közeledve jól látszik ház melletti udvarának díszfákkal beültetett, gyepezített parkocskája, bejáratához átlósan vezető, virág-

ágyással szegélyezett, terméskővel kirakott járdája. A porta vége felfut a mögötte lévő dombra. A ház mögötti takaros, rönkfából ácsolt nyitott oldalú garázsban épp egy totálkáros, zöld Wartburg pihen. A mellette lévő melléképület fehérre meszelt falába régi, a paraszti világból visszamaradt ablakkeretet, ajtót építettek. Oldalsó főbejáratának két oldalán egyszerű ablakok vannak, az utca felőli homlokzaton a földszinti ablakok a tetőtéri szobákéival rendeződnek szimmetriába. Típpelések helyett menjünk beljebb, nézzünk szét a belső tárgyi-téri világában: belépve a barnára pá-

47
K É K

colt oldalsó bejárati ajtón egy, a lakást keresztben átszelő 6x2 méteres előszobába jutunk. Ajtóval szemközti végében egy barnára pácolt, vasvázás, nagyon rossz, majdhogynem veszélyes lépésbeosztású, középúton felfele visszaforduló lépcső vezet fel a tetőtérbe a hálószobákhoz. Alatta letakart holmik. Előtte, balra egy ajtó nélküli kétszárnyú ajtónak megfelelő méretű nyílással a ház 6x4 m-es nappali szobájába jutunk. Középzöldre festett fal, zöldes-kékes-szürkés morzsás padlószőnyeg, három ablak – a két utcafronti és az udvar felé néző – határozza meg zöldes fényben úszó hangulatát, mely a fenyőfa bútorok meleg, a kék-zöld skótkockás plédekkel letakart ülogarnitúra hangulatos színeivel kontrasztot alkotva barátságos fészek hangulatot árasztanak. A fenyőfa bútorok nem képeznek garnitúrát, legalább háromféle stílusúak. Balra az ajtó melletti sarok majdnem plafonig érő L alakú polcán a figyelmes szemlélő

felfedezheti a házi készítés nyomait: a két, derékszögben futó falhoz készült polc közé, a sarokba utólag tették be az ötszögletű polcelemeket. Gyerekjátékok, meséskönyvek tárolására szolgál, néhány gyerekkez által készített apró tárgy is van rajta. Használoi törekednek a rendre, kijelölt, de nem feszélyezett helye van a műanyag és fájátékok, dobozok, babák, plüss állatok, társasjátékok eklektikus keveréke minden darabjának. Bal felé haladva az udvari ablak alatt áll a polcos-fiókos íróasztal, gyerek tárgyakkal, tankönyvekkel a tetején. A sarkot egy hatalmas pálma bérelte ki. Az aj-

zóasztal két oldalán, az ajtóval szemközt állnak, teret engedve a földön szanaszét szórt gyerekjátékoknak. Letakart testük 15-20 év előtti formákat sejtet. A csillár szarvasagancsokból készült. A nappali szobával szemközt, a folyosó túloldalán van a hosszúkas, élénk napsárga falú, PVC padlóburkolatú konyha. Egy udvari és egy hátsó rész felé néző, zöldre mázolt ablak engedi be a fényt. Ajtaja ennek a helységnek is hiányzik. Az ajtótól jobbra eső hosszanti fala mentén van a világosbarna fa ajtajú konyhaszekrény sor a palackos gáztűzhellyel, tetején köcsögökkel. A másik hosszanti fala mentén, az udvari ablak alatt vastag deszkából ácsolt, abrosszal letakart, kecskelábú, szabálytalan alakú asztal és a hozzá tartozó lóca áll. Esetlenségei sejtetni engedik, hogy ez sem gyári termék. A mellette lévő egyik sarokban egy MDF-lapokból összeállított, natúr színű kredenc áll, teletűzdelve újságkivágásokkal, oklevelekkel, érmekkel. Rendetlenségéből kiemelkedik egy csigásjt, nyílvezzőkkel. A csillár kocsikerékből készült. Az ajtó melletti jobb sarokban van a régi, szovjet gyártmányú hűtőszekrény hűtőmágnesekkel és egyéb apróságokkal kitapétázva, mellette a család gyerekeinek fényképeiből készített naptár, és fekete-piros filcrátés újságtartó lóg a falon.

Mielőtt tereptapasztalatomnál fogva megválaszelnám kiinduló kérdésünket – Kik lakják ezt a házat? – összegezzük a tárgyak mögött felfedezhető cselekvések rendszerét. Ahány bútordarab, mind másféle. Genealógiájuk kiderítése itt fontos további támpontokat adna. Eklektikus összevisszaságuk mégis mutatja a válogatás, egymás mellé illesztés, rendszerteremtés tudatosságát. A készített, nem vásárolt bútorok gyakorisága vagy a kényeszer, vagy a határozott igény megmutatkozása. Az előző, homrogti házzal összevetve leginkább feltűnő a gyerekvilág egész házban megfigyelhető

intenzív jelenléte. A lakás harmóniába rendeződni szándékszó színei, a természetes anyagok iránti igény, a textilek; a *polgári fészeknek* inkább az otthonosság, semmint a reprezentáció utáni igényét jellemzik. Viszont a bélelés-burkolás polgári ürességtől való rettegésének alig van nyoma. Sokkal inkább egy funkcionalista, ugyanakkor a kulturális fixáció nyomait elreplezni, átminősíteni igyekvő esztétikai szándék jeleit rögzíthetjük, az egykori paraszti életmód tárgyai utáni némi nosztalgiával fűszerezve. De a ház tárgyi-téri rendszerének e nyitott és cselekvésközpontú jelentésszerveződését feltevésünk szerint az életmód hagyományos kategóriái mentén már nem lehet értelmezni. Más dimenziókat érdemes vizsgálni, ilyen a rend, rendezettség, mintázat lokális érvényessége, ilyen a média megjelenítése, követhetetlenül gyorsan változó formában, ilyen az otthonosság, díszítés, a női barkács *mintalapok* közvetítette érték, avagy ilyen a tárgyak működéséhez való sajátos viszony, a szakszerűséget többékevésbé nélkülöző bütykölés sajátos formateremtése és formamódosítása.

Losonczy Ágnes szerint az életmód modelljei végső fokon a társadalmi időben és térben való értékeket, szokásokat, normákat határozza meg. Mi ez esetben az a társadalmi tér és idő, mely meghatározná, típusossá tenné az értékeket, szokásokat, normákat e nehezen kitapintható rendszerét? A történeti elemzés, a változások irányának megfigyelése adhat némi támpontot: két évvel ezelőtt a lakóterhasználat a fentebb leírt homrogti ház jellegzetességeivel bírt volna. Az átalakulás tendenciája a lehetőségekhez igazodó, a hátrányt előnybe fordítani képes tudatosságot jelez. Valamifajta flexibilitás és újfajta igényesség jeleit figyelhetjük meg. Teremtődhet ebből idővel életmódtípus, mely társadalmi rétegek jelöléséül szolgál?

Elérkezve a társadalmi rétegek kérdéséhez, hadd mutassam be e ház lakóit a klasszikus modernitás-terminológia készletével. Rámutatva ezzel

tóval szemközt, a két homlokzati-utcai ablak között van a TV-s szekrény, mely a jobbra lévő fal melletti, elemes, aszimmetrikus, üveges szekrényhez tartozott egykor. Mindkét darab kopásaiból, a természetes fa fény-érte elszíneződéseiből kiolvasható egy más elrendezésű használat nyoma. A trapézformában végződő, kristálypoharakat, vázákat tároló, megvilágítható vitrines elem határozza meg a szekrény jellegét. Tárgyai itt-ott csorbultak, használhatják őket. Két oldalra tőle kisebb-nagyobb, alacsonyabb-magasabb könyvespolc-elemek vannak. Majd egy virágok és további, egymáshoz képest eltolt falipolcok számára fenntartott üres falszakasz után a sarokban egy háromajtós, szintén fa szekrény zárt tömbje zárja a bútorok sorát. Sem a falakon, sem a szekrényeken nincsenek fényképek, képek, dísz tárgyak. Az ajtótól jobbra van az ülőgarnitúra kihúzható kanapéja, a fotelek a szoba közepén, a TV előtti dohány-

arra, mennyire bizonytalaná válik alkalmazhatóságuk a közös tudások képek által való előhívására: a férj ács szakmunkás. 15 éve nem dolgozik eredeti szakmájában. Azóta egyensúlyozik a munkanélküliség, munkanélkülieknek kitalált továbbképzések, helyi támogatások, önálló vállalkozás, időszakos, munkanélkülieket munkába állító önkormányzati munka, újra munkanélküli segély, majd megint önkormányzati 80%-os alkalmazás stb. hullámvölgyeiben. Jövedelmét a hivatalos munkaidő utáni alkalmi munkákból egészíti ki. Külföldre vagy az ország más részeibe mehetne dolgozni, de nem akar a családjától külön élni. A feleség érettségizett műszaki rajzoló, soha nem volt alkalma a szakmájában dolgozni. A gyerekek születése közötti időben a szomszédos falu kifőzdéjében volt konyhalány minimálbérért. Most harmadik kislányukkal otthon van GyED-en. Keresetét a pesti kínai piacról hozott áruk ismerősök közötti továbbadásával egészíti ki. Totálkáros autójuk miatt – a biztosító kifizetéséig – a család nem számíthat erre az anyagi forrásra. Lakásuk két évvel ezelőtti kb. fél millió forintot felújítását egy meglehetősen kalandos és rizikós állattartás jövedéke tette lehetővé. A család hivatalos keresete a családi pótlékkal együtt alig haladja meg egy ember minimálbérért. A bútorok egy része az előző berendezés maradványa, más részüket egy német használtbútorokkal kereskedő cégtől szereztek be, s a nem gyári készítésűek a házigazda munkáját dicsérik. Életükre a szüntelenül változó körülményekhez való alkalmazkodás stratégiáinak kitalálása, majd felülírása jellemző, s a tárgyi rendszerük mögött meghúzódó cselekvések jelentéseiben jelen van ez a rugalmasság.

Egy esettanulmányból általánosítani nem túl szerencsés. Amennyiben összevetjük a rugalmas, környezete változásaihoz alkalmazkodni képes emberről szóló hétköznapi tapasztalatot a reflexív modernitás teoretikusainak

(Bauman 1997; Appadurai 1996) a flexibilis, liquid társadalomról alkotott késő modernitásbeli elképzeléseivel, felmerülhet a kérdés, hogy nem éppen e flexibilis lét- és cselekvésmódmód lehet az az ideáltipikus séma, mellyel összevetve a konkrét tapasztalatot megmutatkozik a dolgok kulturális jelentősége? Vagy ez a mindent átfogó flexibilitás már megfoghatatlanná teszi a jelentéseket?

A weberi társadalom képe felbomlóban van. Azok a panelek, melyek mentén egy individuuum meghatározhatta önmagát, nem működnek már. Feszültség van a képzelt közösségek kollektív képzei és az individuális elképzelések között. (Appadurai, 1996) Rendeződnek-e ezek az individuális képzetek valamilyen sémákba, s ezek meghatároznak-e, jellemezhetnek-e közös cselekvési stratégiákat? Az újratermelő jelentések dinamikájának megértéséhez a hétköznapi cselekvések rendszerének tanulmányozásán keresztül vezet az út. (Weber, 1998; Luckmann, 1998) Az anyagi rendszerek vizsgálata a vizuális antropológia módszereivel ehhez tud támpontokat nyújtani.

JEGYZETEK

- 1 Maquet meghatározása szerint: gyakorlatilag minden, amit magunk körül látunk, esztétikai szándékot testesít meg, és van néhány esztétikailag jelentős aspektusa. Ez a jelenség nem csak az ipari termékekre korlátozott, mivel a múlt kézműves tárgyai is mutatnak nem-instrumentális formákat. Az esztétikai szándék számtalan tárgynál – bizonyos kategóriájú tárgyaknál koncentráltabban – észrevehető volt és ma is az. E tárgykategóriákat – melyekben az esztétikai követelmény és megjelenítés összpontosított – nevezzük a kultúra esztétikai *locus*ának...
- 2 A tárgyi rendszer kategóriája ténylegesen feltételezi a tárgyak rendszereit: egymáshoz, a térhez viszonyított pozícióitL.

3 Losonczi Ágnes az életmód szociológiai vizsgálatáról írott könyvében az életmódot mint egyszerre köznapi és tudományos kategóriát a következőképpen határozta meg: ...ahogyan az emberek az életüket szervezik, tervezik, élik és gondolják. Olyan alapvető tényekből indultunk ki, hogy milyenek az adott tárgyi-társadalmi feltételek, hogy ezek között a feltételek között mit jelent a mindennapi létfenntartás gondja; milyen a viszonyuk az életük nagy részét betöltő, a társadalmat fenntartó munkához; hogy az egész élet legfontosabb céljairól, tartalmáról mit gondolnak és mit tartanak fontosnak. (Losonczi, 1977)

4 Max Weber dolgozta ki azon ideáltipikus fogalmi konstrukciók alkalmazhatóságát, melyek segítségével

49

K É K

adott kulturális jelenségek értelmezhető, kulturális jelentőségük feltárható. „Az ideáltípus egy tisztán ideális határfogalom jelentőségével bír, amelyhez hozzámérjük, és amellyel összehasonlítjuk a valóságot, hogy empirikus tartalmának meghatározott, jelentős alkotórészeit megvilágíthassuk. E fogalmak olyan képződmények, melyekben az objektív lehetőség kategóriáját felhasználva megalkotjuk azokat az összefüggéseket, amelyeket a valósághoz igazodó képzeletünk adekvátnak ítél.” (Weber, 1998)

5 Az önálló földrajzi egységként ritkán emlegetett, a köznyelvben Borsodhoz sorolt felföldi Cserehát Trianonnal került az ország geográfiai periferiájára, s a térség erőltetett iparosításának forrásátrendeződésével a gazdasági peremre. A 2-300 méteres dombok patak völgyeiben húzódó kis községek egy részét az elnéptelenedés várja, mint az azóta üdülőfaluvá vált Szanticskát, más községekben pedig a beköltöző, s rohamosan növekvő roma népesség változtatja meg drámai módon La faluszerkezetet, a gazdálkodást

és a hagyományt, mint például Gadnán. Úgy tűnik, azon települések nem kerülnek az elnéptelenedés lejtőjére, ahol a népesség legalább ezer fő, s még ha kevés is a helyi munkalehetőség, ám az infrastruktúra elfogadható állapotban van, továbbá a roma lakosság számaránya húsz-harminc százalék körül stabilizálódik. Mások mellett a Miskolctól körülbelül 30 kilométernyi távolságban lévő, háromszáz házas, 1017 lakosú Homrogd épp ilyen. A falu a környező 28 községet segítő Európai Unió Sappart pályázat központja. Bár lakosainak életkori megoszlása nem túl kedvező, körzeti iskolát tud fenntartani. Víz, vezetékes gáz, villany, telefon, elfogadható minőségű közút, új faluház, 20 fős turisztaszálló, élelmiszerbolt, orvos, posta, óvoda, három kisebb italmérés, több-kevesebb folyamatosággal működő helyi kábeltévé jelzik az infrastruktúrát. A falu fele római katolikus, fele görög katolikus vallású, ez utóbbi liturgia szerinti templomokat mindkét felekezet használja. Körülbelül 200 állandó munkahely van a községben (állattenyésztő telep, varroda, 2-3 nagygazdaság). A helyi identitás nem túl erős, etnikai vagy vallási konfliktus nem tagolja, jellegzetes népszokása nincs, a közvetlen környékre legfőbb színvonalas általános iskolájával gyakorol vonzerőt, a falutörténetet, így a török utáni ruszin betelepítést nem tartják számon, építészeti öröksége jellegtelen, a falun kívül a szétszóródott szűkebb rokonsággal tartanak csupán kapcsolatot. A lakosság belső szervezettsége nem különösebben erős, a rokoni együttműködés és az ivőbeli összeverődés szokásos formáin túl alig van helyi formális vagy informális szerveződés. Ezt amúgy a település alakja sem segíti, a kb. 100 porta hosszú, és legszélesebb helyén 5-6 porta széles, kilométer hosszan elnyúlt községnek nincs igazán központja. Első látására nincs karakteres vizuális jegye, a két felekezet szimbolikusan sem különül el egymástól, legfeljebb a temetőben.

Felnőttoktatás, kutatás

6 Ózd Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén levő város. A szocialista nehézipar egykori fellegvára. Környéke lakóinak a vaskohászat és bányászat nyújtott évtizedekig biztos megélhetést. Szocialista iparának felszámolásával ma munkanélküliségét, szegénységét tekintve az ország egyik legkritikusabb, legreménytelenebb helyzetben lévő régiója.

IRODALOM

Appadurai, Arjun (1996): *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Bán András–Tuczai Rita (2002): Üdvözlét Homrogról. In: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (szerk.): *Tárgyak és társadalom I. Tárgykultúra és tárgykultusz*. Budapest: Magyar Iparművészeti Egyetem, 85–91.

Bauman, Zygmunt (1997): *Postmodernity and Its Discontents*. Cambridge: Polity Press.

Bodó Sándor (1986): Hagyomány és mai tárgyak egy bükki falu családi gazdaságában. In: Petercsák Tivadar (szerk.): *Az életmód változása egy bükki faluban*. Budapest–Eger: TIT, (Néprajzi konferenciák Heves megyében 4.)

Bourdieu, Pierre (1997): *Outline of Theory of Practice*. New York: Cambridge University Press.

Douglas, Mary–Isherwood, Baron (1998): A javak használatának változásai. In: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Budapest: Osiris.

Gyáni Gábor (1998): Életmód: a lakáskultúra az életmód fogalmáról. In: Gyáni Gábor–Kövéry György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest: Osiris.

Hanak Péter (1984): A polgári lakáskultúra szakaszai a XIX. században, 1815–1914. In: Hofer Tamás (szerk.):

Történeti antropológia. Budapest: MTA NKCS.

Hofer Tamás (1994): Változó paraszti műveltség és a róla alkotott elképzelések. In: Lackó Miklós (szerk.): *A tudománytól a tömegkultúráig*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.

Kövéry György (1998): A művelődés rétegei. Kultúra és életforma. In: Gyáni Gábor–Kövéry György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest: Osiris.

K. Csilléry Klára (1985): A lakáskultúra társadalmi rétegek szerinti differenciálódása. *Ethnographia*, 96:173–211.

Luckmann, Thomas (1998): A jelentés a mindennapi életben és a szociológiában. (Részlet) (*Szociológiai Szemle*) In: Berger, Peter–Luckmann, Thomas (szerk.): *A valóság társadalmi felépítése*. Budapest: József Műhely.

Maquet, Jacques (1984): *Bevezetés az esztétikai antropológiába*. Budapest: Művelődéskutató Intézet.

Miller, Daniel (1995): Az ember-készítette tárgyak és a dolgok jelentése. In: *Material Culture and Mass Consumption*. New York: Basil Blackwell (fordítás kéziratban).

Sennett, Richard (1998): *The Corrosion of Character*. New York: WW. Norton and Company.

S. Nagy Katalin (1987): *Lakberendezési szokások*. Budapest: Magvető.

Szarvas Zsuzsa (1988): *Tárgyak és életmód. Összefüggések a háztartások eszközkészleténél alakulása és az életmód változása között. Alsópáhok; Felsőpáhok*. Budapest: MTA NKCS.

Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom I*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Weber, Max (1998): A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In: uő. *Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 7–69.

A tanulmány elektronikus verziója elérhető itt: <http://www.szinhas.hu/edan/PhD/szovegek.htm>